

DENKEN OVER ZORG EN HULPVERLENEN

Carin Wevers

Tweede editie

Boom

Met onderstaande unieke activeringscode krijg je via **www.boomstudent.nl** toegang tot de online leeromgeving. Deze code is persoonsgebonden en gekoppeld aan de 2^e editie. Na activering van de code is de online leeromgeving twee jaar toegankelijk. De code kan tot zes maanden na het verschijnen van een volgende editie geactiveerd worden. De code is eenmalig te gebruiken. Deze activeringscode is alleen bruikbaar voor een studentlicentie en geeft geen toegang tot de docentomgeving van het platform. Ben je docent? Dan heb je jouw activeringscode per e-mail ontvangen. Deze code activeer je op **www.boomdocent.nl**.

Omslagontwerp: Haagsblauw, Den Haag

© 2026 | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher. No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining, machine learning or for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of Boom Uitgevers.

ISBN 978 90 2447 350 2

NUR 741

www.boomstudent.nl

www.boom.nl/hogeronderwijs

Inhoud

Ten geleide	10
Voorwoord	12
Inleiding	15
1 Helpen we elkaar uit eigenbelang?	19
1.1 Inleiding	19
1.2 Intenties en goede bedoelingen	20
1.3 Zelfzuchtige dieren	22
1.3.1 Homo homini lupus: Thomas Hobbes	23
1.3.2 Gedreven door eigenbelang: Charles Darwin en Richard Dawkins	24
1.3.3 Onbewuste driften: Sigmund Freud	26
1.3.4 Wedijver in goedgeefsheid	27
1.3.5 Helpen uit welbegrepen eigenbelang	28
1.3.6 Zijn we dan allemaal egoïsten?	29
1.4 Sociale dieren	30
1.4.1 Wederzijds dienstbetoon	31
1.4.2 De mens heeft een natuurlijke afkeer van lijden: Jean-Jacques Rousseau	32
1.4.3 De mens is een maatschappelijk wezen	34
1.4.4 De sociale breinhypothese	35
1.4.5 Vraagverlegenheid en handelingsverlegenheid	37
1.5 De zelfzorg van de Grieken	38
1.5.1 Zelfkennis	39
1.5.2 Zelfzorg is een intrinsiek doel	40
1.6 Conclusie	41
2 Ben ik mijn broeders hoeder?	43
<i>De zorg voor armen vanuit historisch, cultureel en religieus perspectief</i>	
2.1 Inleiding	43
2.1.1 De sociale moraal, filantropia, caritas en liefdadigheid	44
2.1.2 Religies	45
2.2 Armenzorg in het oude Egypte (vanaf 3300 v.Chr.)	45

2.3	Armenzorg in het oude Griekenland (500-300 v.Chr.)	47
2.4	Armenzorg binnen de religies	49
2.4.1	Het jodendom	50
2.4.2	Het christendom	52
2.4.3	De islam	56
2.5	Waar staan we nu?	60
2.6	Armoede: toen en nu	62
2.7	Conclusie	63
3	Zorgend zijn wij in de wereld	65
3.1	Inleiding	65
3.2	Zorgend zijn wij in de wereld: Martin Heidegger	66
3.2.1	Hoe is de mens?	66
3.2.2	Zorg en leven gaan hand in hand	67
3.3	De deugdeethiek van Aristoteles	68
3.3.1	Gelukkig zijn is 'gelukt' zijn	69
3.3.2	Soorten deugden	69
3.3.3	Hoe word ik gelukkig?	71
3.3.4	Kan een dief moedig zijn?	71
3.3.5	Praktische wijsheid	72
3.4	Zorgethiek	73
3.4.1	Kohlbergs onderzoek naar de morele ontwikkeling van kinderen	74
3.4.2	De vier fasen van het zorgen: Joan Tronto	77
3.4.3	De zorgdeugden	78
3.4.4	De politieke dimensie van het zorgen	80
3.5	De filosoof met de hamer: Friedrich Nietzsche	81
3.5.1	De slavenmoraal	81
3.5.2	Omkering van alle waarden	82
3.5.3	Worden wie je bent	83
3.5.4	De heersende moraal	84
3.6	Andere 'zorgdeugden'	85
3.6.1	Integriteit	85
3.6.2	Moed	86
3.7	Conclusie	89
4	Moet ik daar wat aan doen?	91
	<i>Normatief-ethische theorieën</i>	
4.1	Inleiding	91
4.1.1	Waarden en normen, moraal en ethiek	92
4.1.2	De goede wil	93
4.2	Normatief-ethische theorieën	94

4.2.1	Ethisch relativisme	94
4.2.2	Egoïsme: help alleen als je er zelf beter van wordt	95
4.2.3	Legalisme: de wet verplicht je een mens in nood te helpen	97
4.2.4	Utilisme: help de grootst mogelijke groep	99
4.2.5	Kantiaanse plichtethiek: de ander helpen is redelijk en daarom je plicht	101
4.2.6	Peter Singer: alle beetjes helpen, daarom moet je helpen als je kunt	105
4.3	Wat moet je nu kiezen?	107
4.3.1	Het existentialisme: je móét kiezen, of je nu wilt of niet	108
4.3.2	Oneindige vrijheid betekent ook oneindige verantwoordelijkheid	110
4.4	Conclusie	112
5	Bijzondere vermogens	115
	<i>Opmerzaamheid, aandacht, empathie en compassie</i>	
5.1	Inleiding	115
5.2	Waarnemen: ik zie, ik zie wat jij niet ziet...	116
5.3	Het paradigma bepaalt wat je opmerkt	120
5.3.1	‘Normaal’ is abnormaal geworden	121
5.3.2	Macht is weten: normaliseringspraktijken	122
5.4	Waar staan we nu?	125
5.5	Echt contact	126
5.6	Aandacht voor aandacht	128
5.6.1	Aandacht als bewuste en onbewuste activiteit	128
5.6.2	De speciale aandacht van de fenomenologie	130
5.6.3	Dezelfde casus vanuit twee perspectieven	130
5.7	Empathie	133
5.7.1	Bodymapping, emotionele aanstekelijkheid en spiegelneuronen	134
5.7.2	Het invoelend brein	135
5.7.3	Empathie in gradaties	136
5.8	Compassie	138
5.8.1	Compassie is een emotie	139
5.8.2	Eigen schuld, dikke bult?	140
5.8.3	Compassie met ouders?	141
5.9	Conclusie	141
6	Kan ik daar wat aan doen?	145
	<i>Verantwoordelijkheid</i>	
6.1	Inleiding	145
6.2	Het appel van de ander: Emmanuel Levinas	147

6.2.1	Genietend zijn wij in de wereld	148
6.2.2	Geen schuld, toch verantwoordelijk	149
6.2.3	Het egoïsme voorbij	150
6.3	Verskillende betekenissen van verantwoordelijkheid	151
6.4	Vrije wil als noodzakelijke voorwaarde voor verantwoordelijkheid?	153
6.4.1	Vrijwillige en onvrijwillige handelingen	154
6.4.2	Is de vrije wil een illusie?	155
6.4.3	Geen vrije wil, nou en?	156
6.4.4	Voor rede vatbaar zijn en verantwoordelijkheid	157
6.5	Verantwoordelijkheid binnen sociale praktijken	158
6.5.1	Verantwoordelijkheid van zorgprofessionals	159
6.5.2	Wanneer ben je niet verantwoordelijk?	161
6.5.3	Het afschuiven van de verantwoordelijkheid	163
6.6	Conclusie	163
7	Hoe wil ik leven bepaal ik zelf, toch?	167
	<i>Positieve en negatieve vrijheid en het autonomievraagstuk</i>	
7.1	Inleiding	167
7.2	De kernwaarden van sociale professionals	168
7.3	De capabilitybenadering: mogelijkheden scheppen	170
7.4	Grenzen aan zelfbepaling: positieve en negatieve vrijheid	174
7.4.1	Negatieve vrijheid	174
7.4.2	Positieve vrijheid	174
7.4.3	Respect voor autonomie en zorg voor de ander	175
7.4.4	Ingrijpen of niet? Eerste probleemverkenning	176
7.5	Wie ben ik?	177
7.5.1	Ons authentieke zelf	177
7.5.2	Cultuur en identiteit	180
7.5.3	Ik ben de rollen die ik speel	181
7.6	Ingrijpen of niet? Tweede probleemverkenning	182
7.7	Ben ik wie ik was?	184
7.7.1	Het 'ik' is de 'instantie die hier nu spreekt'	184
7.7.2	Het zelf is een narratief	185
7.7.3	Wie ik ben, blijkt uit mijn keuzes	187
7.8	Ingrijpen of niet? Derde probleemverkenning	188
7.8.1	Wat maakt iemand gelukkig?	189
7.8.2	Zo veel mogelijk perspectieven	190
7.9	Conclusie	191
8	Behoeften (h)erkennen	195
8.1	Inleiding	195
8.2	Behoeftte als 'het ervaren van een tekort'	196

8.3	Behoeften als 'needs'	197
8.3.1	De behoeftepiramide van Maslow	197
8.4	Behoeftte als kracht	201
8.4.1	Eros bij Freud	202
8.5	Radicale behoeften	203
8.6	Valse behoeften	204
8.7	Behoeften herkennen in de praktijk: twee experts aan het woord	206
8.7.1	Universele behoeften en strategieën	207
8.8	Intermezzo	212
8.9	Erkenning	213
8.9.1	Gezien worden: iemand zijn	214
8.9.2	Liefde	217
8.9.3	Respect	218
8.9.4	Sociale waardering	220
8.9.5	Het belang van erkenning	223
8.10	Conclusie	223
9	Elkaar begrijpen in een betekenisvolle wereld	227
9.1	Inleiding	227
9.2	Taal en betekenis	228
9.3	Taalspelen	230
9.3.1	Gebeurtenissen zijn onvoorspelbaar	230
9.3.2	Betekenis is intersubjectief	231
9.3.3	Conflicten en geschillen	231
9.3.4	Dissensus of consensus?	232
9.4	Elkaar begrijpen in de multiculturele samenleving	234
9.4.1	Het zijn niet culturen, maar mensen die elkaar niet begrijpen	234
9.4.2	Het belang van de interactie	235
9.5	Taalgebruiken in een betekenisvolle wereld	236
9.5.1	De politiek van gelijkwaardigheid en verschil	237
9.6	Communicatief handelen	238
9.6.1	De drie geldigheidsclaims	239
9.6.2	Communicatieve rationaliteit	241
9.6.3	Strategisch handelen	242
9.6.4	Instrumentele rationaliteit	243
9.6.5	De kolonisatie van de leefwereld	244
9.7	De machtsvrije dialoog	246
9.7.1	Geen consensus maar juist de strijd omarmen	248
9.7.2	Moreel beraad	249
9.8	Conclusie	250

10	Van liefdadigheid naar rechtvaardigheid	253
10.1	Inleiding	253
10.2	Het politieke klimaat: het ontstaan van de democratische rechtsstaat	255
	10.2.1 De legitimatie van de minimale staat	255
	10.2.2 Liefdadigheid in plaats van rechtvaardigheid	257
10.3	Het politieke klimaat na WO I: het begin van de sociaaldemocratie	258
	10.3.1 De legitimatie van een maximale staat: het communisme van Karl Marx	260
	10.3.2 Sociaal werk als onmaatschappelijkheidsbestrijding	262
10.4	Het politieke klimaat na WO II (1945-1970)	265
	10.4.1 De legitimering van de zorgende staat	266
	10.4.2 Methodisch handelen gefundeerd door sociale wetenschappen	268
10.5	De staat in crisis (1970-1990)	269
	10.5.1 Legitimatie van de rechtvaardige staat: John Rawls	270
	10.5.2 Sociale professionals dragen bij aan de emancipatie	273
	10.5.3 Disciplinerings technieken herkennen	274
10.6	Het politieke klimaat: de BV Nederland	275
	10.6.1 Legitimatie van de neoliberale staat: Robert Nozick	277
	10.6.2 U vraagt, wij draaien: verzakelijking van de zorg	280
10.7	Conclusie	283
11	Doen we het goed(e)?	287
	<i>De praktische wijsheid van sociale professionals</i>	
11.1	Inleiding	287
11.2	Ontwaken uit de neoliberale droom	288
	11.2.1 Populisten aan de macht	288
	11.2.2 Niet-nagekomen beloften	291
11.3	De participatiesamenleving, wie kan daar nu tegen zijn?	292
	11.3.1 Participatieverwarring	293
	11.3.2 Uitsluiting door insluiting	295
	11.3.3 Uitsluiting door regels	296
11.4	Kernwaarden van sociale professionals	300
	11.4.1 Beroeps codes en definities	300
	11.4.2 De verscheurdheid van sociale professionals	302
11.5	Kan ik daar wat aan doen?	303
	11.5.1 De handelende professional	303
	11.5.2 De handelende professional	307
	11.5.3 Gedeelde in plaats van verdeelde verantwoordelijkheid	309
11.6	Kwaliteiten van sociale professionals	310
	11.6.1 Denken als noodzakelijke voorwaarde voor het handelen	311
	11.6.2 Sociale reflexiviteit: denken in contact	312
11.7	Conclusie	312

Literatuurlijst	315
Over de auteur	329
Index	330

Ten geleide

Het verlangen om het goede te doen, maar niet weten wat het goede is

Denken over zorg en hulpverleners zet de lezer aan het denken over sociaal professioneel handelen. Studenten sociaal werk of die van aanverwante studierichtingen kiezen vaak voor het vak omdat ze graag iets willen doen voor een ander. Ze zouden er nooit voor gekozen hebben als ze te horen hadden gekregen dat deze studie hen zou voorbereiden op een toekomst als ‘professioneel denker’. Wat ze van de opleiding verwachten is dat ze daar leren hoe de handen uit de mouwen te steken. Daarom willen ze graag antwoorden krijgen op maatschappelijke problemen of individuele vraagstukken, zodat ze de problemen in de praktijk kunnen gaan oplossen. Met andere woorden: sociale professionals willen graag leren hoe het goede te doen. Maar hoe moeilijk is nadenken over goede zorg, als dat wat het goede en het juiste is je voortdurend door de vingers glipt? Het is voor sociale professionals die graag actief knopen doorhakken, soms best een hard gelag om voorafgaand aan het handelen eerst eens een tijdje niks te doen en louter te kijken, te luisteren en na te denken. Het mooie is dat deze methode tegemoetkomt aan beide aspecten van het beroep: het zet de lezer aan het denken én aan het werk met stof tot nadenken en met vaardigheidsoefeningen.

En dat is hard nodig, want sociale professionals kunnen wel wat handvatten gebruiken om zich staande te houden in de praktijk van vandaag. Sociale praktijken veranderen voortdurend in het licht van voortschrijdend inzicht. We beroepen ons veel minder dan vroeger op gewoonten, tradities en dogma's en ook in het sociale domein zijn er steeds minder vaste methoden en technieken die leidraad zijn in het professionele handelen. Er dient immers ‘maatwerk’ geleverd te worden aansluitend bij de vragen en noden van mensen. Sociale professionals hebben daarom een grote behoefte aan ruimte en armslag om zich te plooiën naar wat nodig is in een gegeven situatie. Tegelijkertijd vragen ze ook om houvast, om kaders op basis waarvan ze de keuzes die ze in hun werk moeten maken, kunnen rechtvaardigen.

In de beroepspraktijk hebben sociale professionals te maken met tegenstrijdigheden en lavenen ze tussen de deugden en ondeugden waar mensen – dus ook sociale professionals zelf – nu eenmaal mee behept zijn. Voortdurend moeten ze keuzes maken die impact hebben op de levens van anderen. In deze tijd van onstuimige veranderingen in het sociale domein is de waan van de dag dominant en de werkdruk hoog. Daarmee groeit de noodzaak voor een kritische beschouwing van deze veranderingen zelf in relatie tot de opdracht van sociaal werk: het bevorderen van het welzijn en sociaal functioneren van mensen. Zijn we nog wel het juiste aan het doen?

Die veranderende en veranderlijke context vraagt van sociale professionals een voortdurende reflectie op hun verhouding tot cliënten en burgers, de instituties (organisaties, gemeenten) en de eigen kernwaarden. Sociale professionals hebben of nemen hier amper de tijd voor, terwijl ze wel steeds normatieve keuzes moeten maken. Het is daarom van groot belang dat zij leren stil te staan bij de keuzes die ze maken. Die noodzaak tot contemplatie of beschouwing is groter dan ooit nu die verhoudingen zo aan het schuiven zijn. Sociale professionals zijn ingebed in die veranderende samenleving en er ook zelf als beroepsgroep aan onderhevig, want hun opdracht is daar immers niet los van te zien.

Hoe complex de opdracht van professionals in het sociale domein vandaag de dag ook is, deze methode biedt soelaas. Allereerst: de sociale professional hoeft gelukkig niet in zijn eentje expert te zijn en patent te hebben op de oplossing van problemen van mensen. Hij kan in dat opzicht ontspannen en cliënten, patiënten, mantelzorgers of bewoners aan het woord laten over wat volgens hen het goede is. Daarnaast kan hij te rade gaan bij collega's, gemeenten en andere betrokkenen. Gezamenlijk bepalen ze wat van waarde en betekenis is, en dat is ook het fundament op basis waarvan hij verantwoordt wat hij doet. Deze methode ontsnapt daarmee aan bodemloos relativisme: de sociale professional kan wel degelijk het goede doen en in positieve zin het verschil maken. Dat doet hij door expliciet te maken wat hij om welke redenen doet, en gezamenlijk met de stakeholders vast te stellen wat belangrijk en waardevol is. Op basis hiervan kan hij zijn keuzes verantwoorden.

De methode *Denken over zorg en hulpverlening* leert ons dat professionals in het sociale domein de complexe opdracht hebben het goede te doen zonder te weten wat het goede is, om ons vervolgens de weg te wijzen naar de kunst van het vragen stellen. Carin Wevers laat overtuigend zien dat juist in een veranderlijke context kritisch kunnen nadenken over je vak en je relatie tot andere mensen van levensbelang is om steeds weer op een andere manier het goede te kunnen doen.

Lilian Linders,
lector Sociale Veerkracht bij Fontys Hogeschool Sociale Studies

Voorwoord

‘We kunnen de wereld, maar ook onszelf slechts als betekenisvol ervaren wanneer en omdat wij in staat zijn met elkaar te spreken en ons voor elkaar en voor onszelf verstaanbaar te maken.’

(Hannah Arendt)

Er is geen maatschappelijk domein waarin de afgelopen decennia zo veel veranderd is als in het domein van zorg en welzijn. De decentralisatie en de transformatie van het sociale domein gingen gepaard met een afbraak van het socialezekerheidsstelsel, waarmee sluipenderwijs ook het recht op sociale bescherming verdween. Tegelijkertijd werd er flink gerammeld aan het fundament van de diverse beroepsgroepen in de zorg- en welzijnssector.

Sociale professionals zijn vanuit de aard van hun beroep gericht op de verbondenheid tussen mensen. Zij proberen de voorwaarden voor het sociaal functioneren van mensen te verbeteren en waar noodzakelijk te creëren. Sociale professionals leggen van oudsher relaties tussen individuele, sociale, maatschappelijke en (politiek-)ethische vraagstukken. Daarmee levert hun werk een bijdrage aan het sociaal kapitaal van de samenleving en gaan ze uitsluiting tegen.

Sociale professionals baseren hun handelen op de kernwaarden van het beroep. De betekenis van die kernwaarden is met name door de invloed van het neoliberale gedachtegoed de laatste decennia veranderd. Ook de maatschappelijke instituties waarin de beroepspraktijk is ingebed, zijn voortdurend aan veranderingen onderhevig. Dit heeft uiteraard gevolgen voor de inhoud en de betekenis van de beroepspraktijk. Het doel, de functie en de betekenis van de kernwaarden van de sociale professies staan voortdurend ter discussie. Zowel de kwaliteit als de legitimiteit van het professionele handelen is daarom onderwerp van debat.

Sociale professionals

Vanwege deze ingrijpende ontwikkelingen werd de noodzaak gevoeld tot vernieuwing van de beroepsopleidingen, zowel in het domein van de zorg als in dat van het welzijn. De scheiding tussen zorg en welzijn wordt mede door de veranderende visie op gezondheid minder scherp. Vergelijken we de kernwaarden van wat van oudsher sociaal werk wordt genoemd met de nieuwe kernwaarden van professionals in de zorg, dan zien we opvallende overeenkomsten en wordt er steeds vaker intensief samengewerkt.

Deze ontwikkelingen brachten mij ertoe de vraag te stellen naar de essentie van het professionele sociaal handelen. Hoe kunnen sociale professionals zich tot al die veranderingen verhouden? Wat kenmerkt elke hulp- en zorgrelatie? Wat zijn de kwaliteiten waarover sociale professionals (moeten) beschikken?

In *Denken over zorg en hulpverlening* onderzoek ik op filosofische – dus kritische – wijze de belangrijkste aspecten van de hulp- en zorgrelatie en analyseer ik vooronderstellingen, opvattingen, visies en theorieën die leidend zijn in het professionele handelen. Dat betekent dat deze methode niet ‘neutraal’ kán zijn. Mijn interpretaties worden gekleurd door mijn eigen mensbeeld en mijn visie op de maatschappij. Ook al ben ik bij het schrijven zo nauwgezet mogelijk te werk gegaan, het blijven interpretaties; mijn interpretaties. Voor zover die interpretaties niet door anderen gedeeld worden of door anderen als apert onjuist beschouwd worden, neem ik hiervoor de volle verantwoordelijkheid.

Voor wie is deze methode bedoeld?

Denken over zorg en hulpverlening is geschreven voor studenten en iedereen die werkzaam is in het sociale domein. We noemen hen hier ‘sociale professionals’. Tenzij anders aangegeven, zijn alle modules geschreven vanuit het perspectief van de professionele relatie. Hierin doen zich, of het nu een zorg-, hulp- of dienstverlenende relatie betreft, overeenkomstige problemen voor. De methode kan ‘opleidingsbreed’ worden ingezet en integraal of modulair worden gebruikt. De inhoud past bij het generalistische deel van de beroepsopleidingen en biedt een extra fundament onder het onderwijs in vaardigheden, methodieken, verpleegkundige modellen en sociale wetenschappen. Als zodanig is *Denken over zorg en hulpverlening* ook bij uitstek geschikt voor bestuurders en beleidsmakers in de publieke, profit- en non-profitsectoren. Kritisch denken over zorg en welzijn op micro-, meso- en macroniveau draagt bij aan verantwoorde en goed onderbouwde zorg- en hulpverleningsplannen en is juist in tijden waarin de zorg voor mensen en de mensenrechten onder druk staan, van niet te overschatten belang.

Er worden veel verschillende denkers en wetenschappers opgevoerd. Het doel daarvan is niet dat studenten exact kunnen reproduceren wat zij hebben gedacht of geschreven, maar dat zij aan de hand van verschillende theorieën en perspectieven hun eigen denken over zorg en welzijn verder ontwikkelen. Daarom zijn er geen toetsvragen opgenomen. De beste manier om studenten te laten werken met het materiaal is via de oefeningen. Wie toch wil toetsen, kan studenten een essay, betoog, artikel of beleidsnotitie laten schrijven.

Bij de tweede, herziene editie

Met deze tweede editie is de tekst grondig vernieuwd. We kozen niet alleen voor een nieuwe titel – deels om marketingredenen –, maar hebben ook de inhoud ingrijpend aangepast aan de maatschappelijke veranderingen van de afgelopen zes jaar. De coronapandemie, de toeslagenaffaire, de grote gevolgen van een neoliberale politiek op het terrein van onderwijs, zorg, bestaanszekerheid en volkshuisvesting én de opkomst van radicaal- en extreemrechtse bewegingen hebben het werk van sociale professionals sterk beïnvloed. In deze editie besteden we uitgebreid aandacht aan deze nieuwe realiteit.

Dankwoord

Wat voor het menselijk leven geldt, geldt ook voor de totstandkoming van *Denken over zorg en hulpverleners*: zonder anderen was het nooit gelukt. Ik dank de volgende mensen voor hun kritische en constructieve feedback en voor de moeite die ze hebben genomen om mijn nog onaffe en soms slordig geformuleerde teksten te lezen en van commentaar te voorzien. Allereerst dank ik de leden van mijn meelesgroep: Joyce Crombach, Lise van Dijk, Govert Derix, Willemien Jacobs, Rita Teurlincx, Leo Montis, Simone Remijnse en Petra Maas. Dr. Nol Reverda, lector Sociale Integratie Zuyd Hogeschool dank ik voor zijn onvoorwaardelijke vertrouwen in mijn kunnen. De sessies van het lectoraat waren elke woensdag een bron van inspiratie; de plek waar scholing in de oorspronkelijke betekenis van 'vrije ruimte' om te denken en te spreken nog wordt gepraktiseerd. Maarten Metz wil ik met name danken voor het zorgvuldig redigeren van mijn teksten, voor zijn waardevolle aanvullingen en voor zijn humoristische opmerkingen in de kantlijn. De gesprekken met Nienke Jaarsma over de stand van zaken in de gespecialiseerde jeugdzorg en haar ervaringen binnen het sociaal wijkteam gaven me weer hoop dat ondanks de gruwelijke bezuinigingen door goede samenwerking met beleidsmakers voorkomen kan worden dat mensen nog verder gemarginaliseerd worden.

Judith Schut en Anthony Fairly † dank ik voor de mooie introductiefilmpjes bij de modules. Speciaal noem ik mijn twee hartsvriendinnen: Inez Dirkwager voor haar goede vragen over verantwoordelijkheid en compassie en haar zorgzame betrokkenheid gedurende het hele proces, en Ashti Schuit voor haar kritische maar altijd enthousiaste aansporingen om door te blijven gaan. Het idee voor deze methode is in haar huis in Frankrijk ontstaan.

En last but not least dank ik Hans Heijkoop, mijn geliefde man en beste vriend, voor het eendeloze geduld, zijn liefdevolle aandacht en zijn respect voor mijn proces.

Carin Wevers

Inleiding

‘Mijn vrees en hoop voor de mensheid, mijn vurig verlangen goed te doen, mijn hunkering naar vrede en broederschap, mijn normatieve ijver – deze alle worden naar mijn gevoel het best gediend als ik bescheiden open blijf staan voor de waarheid, objectief en gedesinteresseerd in de taoïstische zin dat ik weiger de waarheid bij voorbaat vast te leggen of ermee te knoeien.’

(Abraham Maslow, 1972)

We doen allemaal weleens een boodschap voor de buurvrouw die ziek is, nemen taken over van een collega die het moeilijk heeft of schieten te hulp als iemand op straat dreigt te vallen. We zijn bereid om een hele nacht te luisteren naar een vriendin met relatieproblemen en de meeste mensen hebben weleens een daklozenkrantje gekocht, geld gestort op Giro555 of aan een crowdfundingactie meegedaan. Maar waarom doen we dat eigenlijk? Waarom helpen we elkaar?

Hulpvaardigheid en zorgzaamheid zijn van oudsher eigenschappen die als goed of deugdzaam worden beschouwd. De oudste bronnen waaruit we dit kunnen afleiden, zijn grafinscripties. Zo staat op een Egyptische grafsteen uit de Zesde Dynastie (2300 v. Chr.): ‘Ik gaf brood aan de hongerigen, kleding aan de naakten en vervoerde hen die geen boot hadden’ (Bolkestein, 1979).

Het lijkt vanzelfsprekend om elkaar bij te staan, maar het is belangrijk om ons af te vragen waarop die vanzelfsprekendheid is gebaseerd. Waarom trekken we ons zelfs het lot aan van mensen die we niet kennen en met wie we ogenschijnlijk geen enkele band hebben? Waarom zijn hulpvaardigheid en zorgzaamheid deugden? Kun je ook té behulpzaam of té zorgzaam zijn? Is helpen iets wat mensen van nature doen of moeten ze ertoe worden aangezet? Hoe stel je eigenlijk vast wat een ander nodig heeft? De antwoorden op al deze vragen zeggen iets over hoe we als mens in het leven staan, wat we belangrijk en waardevol vinden en waarom.

In de televisieserie *Floortje naar het einde van de wereld* bezoekt Floortje Dessing allerlei mensen die op desolate plekken leven. Hoe solitair sommigen van hen ook leven, ze zijn nooit helemaal van menselijk contact afgesloten. Ze kunnen – als ze willen – anderen opzoeken. De anderen zijn er, al is het vaak alleen in de gedachten. Hoe essentieel menselijk contact voor ons is, komt prachtig naar voren in de film *Die Wand* (Pölsler, 2012). Een vrouw besluit om een weekend door te brengen in de jachthut van haar nicht, ergens hoog in de bergen. Als ze de volgende ochtend gewekt wordt door de hond, zijn haar nicht en diens man verdwenen. Ze gaat op onderzoek uit en loopt in de richting van het dorpje in het dal. Halverwege stuit ze op een glazen wand in het

landschap, waar ze niet omheen kan. Het lijkt alsof ze onder een enorme glazen kaasstolp is terechtgekomen. Bovendien ziet ze door de wand dat het leven aan de andere kant tot volslagen stilstand is gekomen, alsof iemand de tijd heeft stilgezet. Ze heeft alleen gezelschap van de hond, een koe en een paar katten en begrijpt niet wat haar is overkomen (de kijker ook niet trouwens). Na een paar weken begint ze een dagboek, dat aldus opent: 'Ik schrijf niet omdat ik nu zo graag schrijf, maar ik zit nu eenmaal in de situatie dat ik moet schrijven, omdat ik anders mijn verstand verlies.' Het schrijven geeft haar de illusie dat ze zich nog tot iemand, een lezer kan richten. Ze realiseert zich dat ze zelf de enige lezer zou kunnen zijn, maar neemt als lezer de rol aan van de ander. Door zich een denkbeeldige 'ander' voor te stellen, kan ze het leven volhouden.

Mensen willen zich verbinden met andere mensen. Dat geldt ook voor solitaire mensen, al is die verbondenheid voor hen misschien minimaal of bestaat de ander alleen nog in hun gedachten. Het motto van *Denken over zorg en hulpverleners* is daarom niet voor niets ontleend aan Hannah Arendt. Het meest elementaire aan het menselijk bestaan is volgens haar dat het alleen mogelijk is en menselijk genoemd kan worden door de aanwezigheid van anderen. Wie ik zelf ben, kan ik niet als geïsoleerd individu ontdekken. Mijn eigenheid, mijn identiteit, ontstaat pas in de ontmoeting of samenspraak met de ander. Pas ten opzichte van anderen kan ik mens worden. Alleen tegenover de ander of denkbeeldige anderen kan ik mezelf duiden en verklaren, en kan ik een positie innemen; kan ik 'iemand' zijn.

Denken over zorg en hulpverleners is geen methodisch handboek. Je leert niet hoe je volgens een bepaalde benadering hulp of zorg zou moeten verlenen. Je leert ook niet hoe je een goed gesprek moet voeren of wanneer je welke interventies moet inzetten. Ik wil je aansporen om kritisch na te denken over een aantal belangrijke vragen met betrekking tot de relatie die je als zorg- of hulpverlener hebt met je cliënt, de instelling waarvoor je werkt, de buurt of de wijk waar je werkt en de maatschappelijke instituties waarvan je deel uitmaakt.

Dit is zoals gezegd een filosofische methode, en dat betekent vooral dat de vragen centraal staan en niet zozeer de antwoorden. Mensen stellen zichzelf al eeuwenlang vragen. Over de zin van het leven, het geluk, de liefde, de waarheid, rechtvaardigheid of wat het betekent om mens te zijn. Het feit dat er geen definitieve antwoorden zijn, maakt die vragen echter niet zinloos. Het zijn vragen waarmee we dagelijks worstelen, ook al zijn we ons daar lang niet altijd van bewust.

In mijn werk als filosofiedocent vragen studenten mij geregeld: 'Ja, maar hoe zit het nu écht?' en 'Wat is nu het goede antwoord?' Je kunt dat 'antwoord' alleen vinden door en in je contact met anderen. Dit is precies waarnaar het citaat van Hannah Arendt in het voorwoord verwijst.

Hoewel dit een filosofische methode is, komen er niet alleen filosofen aan het woord. Ook sociologen, psychologen, pedagogen, economen en politicologen hebben nagedacht over de vraag naar het waarom van die blijkaar universele bereidheid van mensen om voor elkaar te zorgen.

Lees- en werkwijzer

In elke module staat een filosofische vraag of kwestie centraal die essentieel is in elke hulp- en zorgrelatie (met uitzondering van module 2, die meer historisch van aard is). In de inhoudsopgave is per module een korte beschrijving van de problematiek gegeven. *Denken over zorg en hulpverlening* sluit af met een module over de maatschappelijke context waarbinnen het professionele handelen bepaald en gewaardeerd wordt. Alle modules, met uitzondering van de laatste module, kunnen afzonderlijk gelezen worden. Omdat de tekst soms een hoog abstractieniveau heeft, licht ik de perspectieven en de verschillende mens- en maatschappijvisies zo veel mogelijk toe aan de hand van voorbeelden uit de dagelijkse praktijk.

In de tekst komen iconen voor:

De kaders met dit icoon bevatten casussen.

Met dit icoon wordt verwezen naar Boom Academie, waar je de filmpjes kunt bekijken en de opdrachten kunt maken. Op Boom Academie kun je ook onder andere de uitleg bij de kernbegrippen bekijken.

Het is niet noodzakelijk om alle filmpjes te bekijken voor het begrijpen van de tekst. Soms voegt het filmpje iets toe, soms is het ter lering en vermaak, soms is het een voorbeeld van hetgeen in de tekst behandeld wordt. Het is aan de lezer zelf een manier te kiezen voor het bekijken van de filmpjes.

Bij de opdrachten zijn geen antwoordmodellen gegeven, omdat bij vrijwel alle opdrachten het ‘zelf denken’ en het denken naar jouw visie centraal staat. Het leerrendement is het hoogst als je geregeld je visie met medestudenten bespreekt en zo leert om open te staan voor andere perspectieven.

Tot slot nog dit

Het is niet van belang dat je precies weet wat alle besproken wetenschappers en filosofen hebben beweerd of geschreven. Het doel is dat je hun perspectieven gebruikt om je eigen denken te ontwikkelen. Ze laten je kennismaken met andere perspectieven om jóúw denkwereld te vergroten. Gebruik, misbruik, vervorm hun theorieën en geef er je eigen interpretatie aan. Net zoals wanneer je door een caleidoscoop kijkt: je draait en je ziet totaal iets anders. Kijk, en verwonder je. En realiseer je dat je telkens weer opnieuw kunt draaien.

Bekijk de video waarom het zin heeft je te verdiepen in mensen met wie je het niet eens bent (2.05 min.).

Helpen we elkaar uit eigenbelang?

1

1.1 Inleiding

Bekijk de introductievideo:

Introductievideo module 1

‘Op een dag toen ik met Don Juan in de stad was, raapte ik een slak op die midden op het trottoir zat en stopte hem veilig onder een paar wijnranken. Ik was er zeker van dat de mensen er, als ik hem midden op het trottoir had laten liggen, vroeg of laat op getrapt zouden hebben. Ik dacht dat ik hem gered had door hem naar een veilige plaats te brengen.

Don Juan wees erop dat mijn veronderstelling onzorgvuldig was, omdat ik twee belangrijke mogelijkheden niet bekeken had. De ene was dat de slak een zekere dood door vergiftiging onder de bladeren van de wijnstruik kon hebben ontlopen, en de andere was dat de slak genoeg persoonlijke macht kon hebben gehad om het trottoir over te steken. Door tussenbeide te komen, had ik de slak niet gered, maar had ik hem doen verliezen wat hij met zoveel moeite had verworven.’ (Carlos Castaneda, 2000)

Waarom helpen mensen elkaar? Hoe organiseren mensen de hulp voor elkaar en welke motieven geven ze daarvoor? Wanneer we ons verdiepen in de beweegredenen die mensen hebben om elkaar te helpen, dan kunnen we om te beginnen naar de geschiedenis kijken (zie module 2). Dan vinden we allerlei mogelijke regels, wetten en zeden uit die bepaalde tijd of van die bepaalde cultuur. Maar ook al kunnen we historisch verklaren waarom men in een bepaalde tijd bepaalde regels ten aanzien van elkaar in acht nam, daarmee hebben we nog geen verklaring voor of een antwoord op de vraag wat aan dat gedrag ten grondslag ligt.

We kunnen deze vraag ook onderzoeken door bijvoorbeeld honderd mensen te vragen waarom ze in een bepaalde situatie iemand hebben geholpen. Ook dan hebben we nog geen verklaring. We komen op die manier immers alleen te weten welke argumenten mensen geven voor hun gedrag. Daaruit kunnen we niet afleiden of dat ook de ‘echte’ reden is waarom ze hulpbereidheid toonden. Mensen kunnen bijvoorbeeld sociaal wenselijke antwoorden geven, zoals in onderzoeken over seksualiteit of alcoholgebruik vaak gebeurt. Mensen pochen en overdrijven over hun seksleven en drinken meer dan ze toegeven. Iemand zou bijvoorbeeld kunnen zeggen: ‘Ik help anderen, want ik vind dat dat zo hoort’, terwijl hij misschien dacht: ‘Als ik hem help, dan krijg ik misschien wel een beloning.’

We kunnen ook experimenten uitvoeren en kijken hoe mensen zich in bepaalde vooropgezette situaties gedragen, zoals gebeurt in diverse onderzoeken naar het zogenoemde *bystander effect* of omstandereffect. Mensen volgen vaak onbewust de groepsnorm. Of er geholpen wordt, hangt dan van de omstanders af.

Of we nu in het verleden of heden kijken of het mensen rechtstreeks vragen, het blijft moeilijk om met zekerheid iets te zeggen over onze intenties. Mensen kunnen ons misleiden en we kunnen onszelf misleiden: help ik die ander omdat ik echt bezorgd om hem ben, of help ik hem omdat ik me anders schuldig voel of bang ben voor vergelding – en doe ik het dus uiteindelijk vooral voor mezelf? Is niet elke vorm van hulp of zorg te herleiden tot een of andere vorm van eigenbelang?

Bekijk de documentaire met diverse experimenten over de hulpbereidheid van mensen: *The Human Zoo* (BBC, 50 min.). Bekijk de eerste minuut en vervolgens vanaf 37:38.

In deze module gaan we op zoek naar de vraag wat ons drijft als we elkaar een dienst bewijzen en wat dit zegt over wie we zijn als mens. Het is de hoofdvraag uit de filosofische antropologie: wat maakt mensen tot mensen? Zien we de mens als een oorlogszuchtig dier met maar één doel voor ogen: overleven? Of zien we de mens als een sociaal en empathisch wezen dat in zijn handelen doorgaans rekening houdt met de belangen van anderen? Of kunnen we nog op een andere manier het wezen van de mens duiden? Weten we of kunnen we weten waarom we doen wat we doen? We verdiepen ons eerst in de vraag: wat zijn goede bedoelingen (zie 1.2)? Vervolgens laten we verschillende wetenschappers aan het woord die ervan uitgaan dat het handelen van mensen vooral wordt ingegeven door eigenbelang (zie 1.3). Daarna leggen we de focus op de andere kant van de medaille: wetenschappers die ervan uitgaan dat de mens van nature sociaal en empathisch is en dat onze zorg voor elkaar wordt ingegeven door altruïstische motieven. Niet het eigenbelang, maar het belang van de ander is volgens hen (mede)bepalend voor ons handelen (zie 1.4). In 1.5 maken we de balans op. We sluiten de module af met een alternatieve benadering die de egoïsme-altruïsme-antinomie misschien kan overstijgen door ons te verdiepen in de mensvisie van Aristoteles, waarbij de zorg voor het zelf ook altijd zorg voor de gemeenschap is (zie 1.6).

1.2 Intenties en goede bedoelingen

Helpen in de meest neutrale betekenis betekent ‘bijstaan’ of ‘terzijde staan’. Iets minder neutraal betekent het ‘de ander weldoen’. Andere begrippen die duiden op een vorm van helpen, zijn verzorgen, verplegen, (onder)steunen, opvoeden, beschermen, redden, (bege)leiden, leren, onderwijzen en – moderner – coachen.